

האכלה בידיים ושליחת שוטה למוסד

א. יובל גר בארגנטינה ובנו לוקה בפיגור קשה. יובל חש שאין בכוחותיו לטפל לבדו בבנו, וברצונו לשלוח אותו למוסד. הבעיה היא שהאוכל במוסדות בארגנטינה אינו כשר. האם מותר ליובל בכל זאת לשלוח את בנו למוסד? שאלה זו תלויה בשתי שאלות מרכזיות: הראשונה, האם האיסור להאכיל בידיים נאמר גם בשוטה? השנייה, האם שליחה למוסד נחשבת כהאכלה בידיים? נפתח בשאלה הראשונה. נשוב לטעמים השונים לאיסור וננסה לחשוב מה תהיה התשובה לפי כל טעם. נפתח בדברי **תרומת הדשן** (פסקים וכתבים סימן סב):
והא דאייתי קרא דאסרה תורה דלא ליספו ליה בידיים, יש לומר הטעם דקפיד רחמנא שלא רגיל אותו לעבור עבירות, וכשיגדל יבקש לימודו.

מהו טעם האיסור לפי תרומת הדשן? חשוב: האם לפי טעמו האיסור נאמר גם בשוטה?

טעם האיסור לדעתו הוא החשש שהקטן יתרגל לאכול מאכלות אסורים ויתמיד בכך גם לאחר שיגדיל. לאור טעם זה מסתבר שהאיסור נאמר דווקא בקטן רגיל ולא בשוטה: מצבו של השוטה קבוע ולא אמור להשתנות כך שאין לחשוש שיתרגל לאכול מאכלות אסורים ויעשה זאת לאחר שיתחייב במצוות. נראה אפוא שהבנתו של תרומת הדשן תוביל אותנו לצמצם את האיסור לקטן ולא להרחיבו לשוטה. למדנו לעיל דרך נוספת בטעם האיסור: למעשי הקטן ערך דתי והם נחשבים כחטא, והתורה אסרה על הגדול להכשיל את הקטן ולהחטיאו. האם לפי דרך זו האיסור נאמר גם בשוטה?

היזכר במחלוקת שלמדנו בשאלה האם האיסור נאמר דווקא בתינוק בר הבנה, ונסה לחשוב על קשר אפשרי בין השאלות.

יתכן שהשאלות אכן קשורות: אם נבין שהאיסור נאמר גם בתינוק שאינו בר דעת, כפי שעולה מפשטות דברי הגמ' וכדעת רוב הפוסקים, וזאת מפני שגם למעשיו של תינוק שכזה ערך וגם הם נחשבים כחטא, אז מסתבר שנרחיב את האיסור גם לשוטה, שכן מה בינו לתינוק שאינו בר הבנה? אך אם נבין שהאיסור נאמר רק בתינוק בר הבנה, מפני שרק למעשיו ערך דתי ורק הם נחשבים כחטא, אזי מסתבר שלא נרחיב את האיסור לשוטה. אולם, יתכן שגם העמדה שאוסרת על האכלת תינוק שאינו בר הבנה תסכים שהאיסור לא נאמר בשוטה. יתכן שגם לדעתה רק למעשי קטן בר הבנה ערך דתי, ובכל זאת התורה אסרה באופן גורף בשל חוסר היכולת לשרטט בצורה ברורה וחדה את הגבול בין הקטנים, בני הבנה ואינם בני הבנה. איסור גורף זה נאמר דווקא בקטן, 'להזהיר גדולים על הקטנים', אך לא בשוטה השייך לקבוצה אחרת.

ב. החתם סופר דן בתשובותיו בשאלת שליחת שוטה למוסד בו האוכל אינו כשר. בהמשך הדרך נעסוק עוד בתשובתו. בשלב זה נתמקד בחלק שנוגע לשאלה האם האיסור להאכילו בידיים נאמר גם ביחס לשוטה (שו"ת חת"ס אור"ח סימן פג):

ויפה כתב מצד זה דניקל הואיל ונצטרף לו שטות עם קטנותו יהיה מותר למיספי ליה איסורא בידיים טפי מקטן דעלמא, זה אינו נראה, בודאי כל שאנו מזהרים על קטני בני ישראל אנו

מוזהרים נמי על חרש שוטה וקטן, דקרא דלא תאכלום להזהיר המצווים על שאינם מצווים יהיה קטן או שוטה. האמנם בתרומת הדשן בפסקים וכתבים סי' ס"ב כתב וז"ל, והא דאייתי קרא דאסרה תורה דלא ליספי לי' בידיים נראה לי הטעם דקפיד רחמנא שלא ירגיל אותו לעבור עבירות וכשיגדיל יבקש לימודו, עכ"ל, משמע דבשוטה דלא אתי לכלל דעת מותר ליספי ליה בידיים, מכל מקום זה אינו עיקר, דלא דרשינן טעמיה דקרא.

מהי טענת החתם סופר נגד הטענה שהאיסור לא נאמר בשוטה?

לטענתו, איננו דורשים טעמא דקרא ועל כן איננו יכולים לפסוק בעקבות טעמו של תרומת הדשן שהאיסור לא נאמר בשוטה.

נלמד את התמודדותו של הרב **משה מרדכי פרבשטיין** עם הטענה שמאחר שאין דורשים טעמא דקרא הרי שאי אפשר לחלק בין קטן לשוטה (משפטי הדעת עמ' קמב):

אבל החתם סופר דן לענין השוטה ובו לא מצינו בגמ' שדרשו מן הכתוב לאסור להאכילו באיסורים, אלא שבאנו ללמוד את דיני השוטה מדיני הקטן, ולפי טעמו של תרומת הדשן אי אפשר לדמות את השוטה לקטן, שהרי השוטה אין לומר בו שילמד לעשות עבירות אף לכשישתפה... ונראה שהחתם סופר מפרש שהגדרת איסור "לא תאכלום" היא, שלא להאכיל איסורים למי שאינו בר חיוב, ואם באנו להוציא שוטה מכלל זה משום טעם תרומת הדשן, הרי זה "טעמא דקרא". והחולקים יפרשו שהאיסור במפורש נאמר רק על הקטן, ואם באנו ללמוד מדין הקטן לאחרים שאינם בעלי דעה, יש מקום לומר שאין הקטן דומה להם, וכטעם תרומת הדשן.

מהי טענתו של הרב פרבשטיין?

הכלל אין דורשים טעמא דקרא עוסק במצב שבו איסור נאמר באופן גורף וכללי ואנו מבקשים להתיר מקרה שכלול בהיקף האיסור בטענה שטעם האיסור לא קיים לגביו - הכלל מורה שלא לעשות זאת. אצלנו העמדה המקלה טוענת טענה אחרת: חכמים בדרשתם, להזהיר גדולים על הקטנים, התייחסו לקטן ולא לשוטה. אתם מבקשים לטעון שיש ללמוד מקטן לשוטה? אנחנו מתנגדים: טעמו של האיסור, החשש שהקטן יתרגל לחטוא ויחטא גם לאחר שיגדל, איננו קיים בשוטה. טענה דומה ניתן לטעון גם אם מבינים אחרת את טעם האיסור: התורה אסרה להכשיל קטן מפני שמעשיו נחשבים כחטא, אך מעשי השוטה אינם נחשבים כחטא. החתם סופר הבין אחרת את דרשת חז"ל: לא כמתייחסת אל הקטן ואוסרת על הגדול להאכילו, אלא כאומרת אמירה כללית: אסור למצווים להאכיל את שאינם מצווים. לכן, הוא יישם את הכלל של 'אין דורשים טעמא דקרא' במקרה זה.

א. אמנם, להלכה מקובל שהאיסור נאמר גם בשוטה. וכך מסביר המשנ"ב את דברי השו"ע (משנ"ב רסו, ס"ק יב):

והטעם כדי שלא יעשו החש"ו איסור דאורייתא על ידו, ואף על פי שאינו מצווה על שביתתם כמו בבהמה, מכל מקום הרי אסור להאכילם איסור בידיים וכדלקמן בסימן שמ"ג לענין קטן והוא הדין לחרש ושוטה.

נמצא אפוא שאם נגדיר את השליחה למוסד כהאכלה בידיים, נצטרך לכאורה לאסור על יובל לשלוח את בנו למוסד, שכן איסור זה נאמר גם בשוטה, להזהיר מצווים על שאינם מצווים. נעבור אם כך לשאלה הבאה: האם שליחה למוסד אכן נחשבת להאכלה בידיים? שאלה זו היא הזדמנות לגעת בגדרי האכלה בידיים. נלך למספר מקומות, ונפתח בשאלת האיסור לומר לנכרי שיאכיל קטן דבר אסור. **רבינו ירוחם** אוסר זאת (תולדות אדם וחווה נתיב א, חלק א):

ועוד כתב רמ"ה דאין למחות בגויות המאכילות אותו נבלה. **אבל אסור לומר לגויה להאכילו דבר אסור.**

ללמד את הסברו של **שו"ע הרב** לאיסור (שמג, ה):

ונכרי המאכיל איסור לתינוק שאינו בר הבנה אין אביו צריך למחות בו, **אבל אסור לכל אדם לומר לנכרי שיאכילנו שהאמירה לנכרי אסורה בכל האיסורים שבתורה.**

וכך פסק **המשנ"ב** (שמג, ס"ק ה):

ולומר לא"י שיתן דבר איסור לתינוק ג"כ אסור וכמו בכל איסורין דאמירה לעו"ג אסור.

מהי סיבת האיסור לפי שו"ע הרב והמשנ"ב?

לדבריהם, האיסור הוא חלק מהאיסור הכללי על אמירה לנכרי לעשות דברים שאסורים לישראל. עולה מכך שעצם האמירה לנכרי שיאכיל את הקטן אינה נחשבת כהאכלתו בידיים¹ – הנכרי הוא שמאכיל את הקטן בידיים ולא הישראלי!

חשוב היטב: האם ניתן ללמוד מדברי שו"ע הרב והמשנ"ב שאמירה לנכרי אינה כלולה באיסור להאכילו בידיים שגם שליחה למוסד אינה מוגדרת כהאכלה בידיים?

היה ניתן להבין שכל מצב שבו הגדול גורם לקטן לאכול נחשב כהאכלה בידיים, ואם היינו מבינים כך אז ודאי ששליחת הקטן למוסד היתה נחשבת כהאכלה בידיים: האב הרי גורם בכך לקטן לאכול מאכלות אסורים! אולם, אם כך אז גם אמירה לנכרי שיאכיל את הקטן היתה צריכה להיות מוגדרת כהאכלה בידיים! ומכך שהיא אינה נחשבת כהאכלה בידיים, ניתן ללמוד שגם שליחה למוסד אינה נחשבת כך.

תאמרו: עדיין אין במסקנה זו בכדי להתיר ליובל לשלוח את בנו למוסד. גם אם האיסור להאכילו בידיים לא אוסר זאת, עדיין האיסור הכללי על אמירה לנכרי אמור לאסור זאת! הרי יובל בעצם אומר לעובדי המוסד להאכיל את הקטן מאכלות אסורים. עונה **החתם סופר** (שם):

אך לפע"ד אין כאן ספי בידיים (בשליחה למוסד)... ומכל מקום נראה לי (שלא אסרו הראשונים לומר לנכרי אלא) דוקא להניק דמצווה להדיא להניקו, אבל למסרו לגוי ויאכילהו וישקהו ואינו אומר לו להאכילו דברים האסורים שרי לכ"ע.

מדוע שליחה למוסד אינה אסורה מצד אמירה לנכרי?

1. שהרי איסור האכלה בידיים הוא איסור דאורייתא ואיסור אמירה לנכרי הוא איסור דרבנן, ואם הם היו חושבים שיש כאן איסור האכלה בידיים היה עליהם להזכיר זאת, שכן זהו איסור תורה, ולא לתלות את האיסור באיסור דרבנן בלבד!

לדבריו, הראשונים אסרו דווקא כאשר אומר לנכרי בפירוש להאכיל, אך כאן הוא אינו אומר להם בפירוש להאכילו מאכלות אסורים אלא רק שולח אותו למוסד.

ד. ההנחה שעמדה בבסיס ההיתר היא שאיסור האכלה בידים אוסר רק על האכלה בפועל – לכן אמירה לנכרי שיאכיל ושליחה למוסד אינם נחשבים כהאכלה בידים. נתבונן במספר מקורות שקשים לכאורה על הנחה זו. נפתח בדברי הריטב"א (יבמות קיד):

בשעושה על דעת אביו. פרש"י ז"ל כי כשעומד אביו עליו ומגלה דעתו דניחא ליה שיעשה הרי הוא כאומר קום עשה וכאילו הוא מאכילו בידים שהוא אסור, ולא אמרו אלא כשאוכל מעצמו ואין האב מגלה לו פנים דניחא ליה, וכל שכן שלא יאמר לו קום אכול, וכן עיקר.

אסור אפוא לאב לתמוך במעשי בנו שאוכל ולעודד אותו, וכל שכן שאסור לו לומר לו לאכול. וכך פוסק המשנ"ב (שמג, ס"ק ד):

דכל איסורי תורה אסור להאכילם או לצוותם שיעברו.

חשוב שוב על שאלת היקף האיסור – רק האכלה בפועל או גם לגרום לקטן לאכול – והוכח מדברי הריטב"א והמשנ"ב כאפשרות השניה. הקשה על מה שלמדנו לעיל!

אם האיסור להאכילו בידים אוסר רק על האכלה בפועל, ולכן אמירה לנכרי שיאכיל אינה כלולה בו, אז מדוע אמירה לקטן עצמו שיאכל נחשבת כהאכלה בידים? יתכן ששו"ע הרב יאמר שכאשר אדם אומר לנכרי שיאכיל את בנו, הנכרי הוא שמוגדר כמאכיל. אולם, כאשר הוא אומר לבנו שיאכל, אז האמירה נחשבת כהאכלת הבן. דמיינו אם שאומרת לבנה לקטן לאכול, ודאי שנאמר שהיא האכילה את בנה, שהיא 'נתנה' לו ארוחת ערב. אך דמיינו אותה אומרת למטפלת להאכיל, האם גם אז נאמר שהיא נתנה לבנה ארוחת ערב או שנאמר שהמטפלת היא שהאכילה ונתנה ארוחת ערב?

ה. נתבונן במקור נוסף שמלמד לכאורה שהאיסור להאכילו בידים אוסר על הגדול לגרום לקטן לחטוא, דבר הקשה על דברי החתם סופר ששליחה למוסד אינה נחשבת כהאכלה בידים. מדברי הגמ' בשבת עולה שאסור לתת לקטן לשחק בחגב חי טמא, שמא החגב ימות והקטן יאכלנו, 'דילמא מיית ואכיל ליה'. רש"י מסביר את האיסור (שבת צ):

דילמא אכיל – ואפילו למאן דאמר קטן אוכל נבלות אין בית דין מצויין עליו להפרישו – מודה הוא דלא יהבינן ליה בידים, דתניא לא תאכלום – לא תאכילום, להזהיר גדולים על הקטנים.

וכך פוסק המגן אברהם (שמג, ג):

ואיתא סוף פרק ט' דשבת דאסור ליתן לתינוק חגב חי טמא לשחוק בו שמא ימות ויאכלנו... וכך כתב בהגהות אשרי שם והטעם דהוי כמאן דמאכילו בידים.

חשוב היטב: כאשר הגדול נותן את החגב לקטן החגב חי, ומטרת הנותן היא שהקטן ישחק בו. בכל זאת, אם החגב ימות והקטן יאכלנו, נתינת החגב תוגדר למפרע כהאכלה בידים. מה תוכל ללמוד מכך על הגדרת האכלה בידים?

עולה מהלכה זו שכל מצב שבו הגדול גורם לקטן לחטוא נחשב כהאכלה בידיים. לכן, מסירת החגב לקטן שישחק בו נחשבת למפרע לאחר מיתת החגב ואכילתו על ידי הקטן כהאכלה בידיים: הגדול גרם לקטן לחטוא. דבר זה קשה על החתם סופר שפסק ששליחת קטן למוסד אינה נחשבת כהאכלה בידיים – הרי האב ודאי גורם לבן לחטוא!

כך כותב ר' אשר וייס שמסתפק בדבר (מנחת אשר ויקרא סימן לא):

וביטוד הנחת החת"ס דאין בהכנסת הקטן למקומות אלו משום ספייה בידיים נראה דלאו דכו"ע הוא (שלא כולם מסכימים לזה), ובשו"ת בית יצחק (אבן העזר סימן לט') חולק אדברי החת"ס וחישי דהוי בכלל ספייה... אלא אין הלכה זו תלויה אלא במציאות הדברים אם יש הכרח שיכשל באיסור על ידנו, והרי חזינן דכתב הריטב"א דהיכא דלא ספינן להקטן בידיים אלא אמרינן ליה קום אכול חשיב שפיר כספייה כיון דאכיל מחמתיה ואסור. ויתרה מזו כתב בהגהות אשרי דאין מוסרין חגב חי לקטן לשחק בו דילמא מיית ואכיל ליה, ואף למ"ד דקטן אוכל נבלות אין בית דין מצווין להפרישו אבל למסור לו דבר טומאה מודה דאסור, ועיין ברשב"א שם שחוכך בזה. ומכל זה יש לדון במה שנחלקו החת"ס והבית יצחק בהכנסת השוטה והקטן למוסד זה שיאכילום נבילות וטריפות אם השיב כספייה בידיים. ובטעמא דהחת"ס ומהר"ם שיק נראה דסבירא להו דמעשה זה קיל טפי מנתינת החגב ביד הקטן דהא אינו נותן בידו כלום אלא שמסבב שיספו לו נכרים, ואין כאן משום ספייה.

מהי הגדרת האיסור להאכילו בידיים לפי ר' אשר וייס? מה הוא מקשה על החת"ס? כיצד הוא מיישב את השאלה?

1. נשוב ליובל ולשאלה האם מותר לו לשלוח את בנו הלוקה בפיגור קשה למוסד שבו האוכל אינו כשר. החתם סופר כתב כפי שראינו ששליחת הבן אינה מוגדרת כהאכלתו בידיים, שכן האב אינו מאכיל אותו בפועל, אלא רק שולח אותו למוסד. בכל זאת הוא הביע התנגדות והסתייגות משליחת הבן למוסד (שם):

ובתנאי שכשיגיע לבן י"ג שנים ויום א' יוציאוהו משם על כל פנים.

כתב על כך ר' משה פיינשטיין (אגרות משה אור"ח ב, פח):

בדבר אחד שיש לו בת שוטה מילדותה ולדברי הרופאים הוא מצד המוח שבדרך הטבע אין לזה רפואה, והיא עתה יותר מי"א שנה ואביה נחלה מזה שצריך לטפל בה הרבה יותר מכחו, ויש לחוש גם לסכנה מצד שהוא בחולי הלב שכל צער וטירחא גדול גורם להחלות ח"ו יותר שהוא סכנה, אם מותר לו למוסרה לאינסטיטושאן של המדינה אשר מטפלין בחולי שטות ושם הרי יאכילוה דברים אסורים. הנה כבר ראה כתר"ה תשובת חת"ס האור"ח סימן פ"ג אשר מסיק בעובדא כהאי גוונא שבמה שמוסרו לנכרים אינו כמאכילו בידיים וממילא אינו אסור מדינא... ומה שכתב שם שם כשיגיע לבן י"ג שנה ויום אחד יוציאוהו משם, נראה דהוא רק בעובדא דידיה שלא היה שוטה ממש אלא דעתו קלישתא שבבית חינוך מורים מחנכים לכאלו שיעלה מעלה אחר מעלה בדעת, שמצד זה יש ספק שמא אינו בדין שוטה ממש אלא כפתי ביותר שחייב במצוות, אבל לשוטה ממש אין שום עדיפות במה שתהיה גדולה לפי השנים דגם גדולה הרי פטורה ממצוות... ולכן ודאי שרק בעובדא דהתם שהיה ספק לו שמא אינו שוטה ממש אלא

שהוא דעתא קלישתא החמיר החתם סופר שיוציאוהו משום קודם שיבא לשני גדלות, אבל בשוטה אין שום חלוק ויש להתיר אף בגדלותה.

באיזה מצב הגביל החת"ס את ההיתר לשוטה קטן?

החת"ס הגביל את ההיתר לקטן רק כאשר יש ספק האם אותו קטן אכן מוגדר כשוטה. אך כאשר ברור שהוא שוטה, אין הבדל בין קטן לגדול ומותר להשאיר את השוטה במוסד גם לאחר הגיעו לגיל מצוות.

ז. החתם סופר הביע הסתייגות נוספת מן ההיתר (שם):

זה נלע"ד מעיקר הדין, ומכל מקום העידו קדמונינו ז"ל שעל ידי מאכלות אסורות בנערות מטמטם הלב ומוליד לו טבע רע, עדיין אני אומר מוטב שיהיה שוטה כל ימיו ולא יהיה רשע שעה אחת לפני המקום. וד' יחננו דעה בינה והשכל ויראנו נפלאות מתורתו הקדושה.

ר' משה פיינשטיין, בהמשך תשובתו, דן גם בהסתייגות זו של החתם סופר וצמצם גם אותה (שם):
ונשאר רק מה שמסיק החת"ס בסוף שאף שזהו מעיקר הדין מכל מקום שהעידו קדמונינו שעל ידי מאכלות אסורות מתטמטם הלב ומוליד לו טבע רע אין לעשות זה... אבל פשוט שהוא רק בעובדא דידיה שירפאוהו בהחנוך של המורים ההם למדרגה להיות בעל אנושי שיתחייב אז במצות שנמצא שע"י טימטום הלב דמאכלות אסורות שאכל בימי שטותו יעשה דברים אחר שיתחייב במצות שיהי' בהם רשע לפני המקום, אבל בעובדא דיזן שלפי דרך הטבע לא תתרפא ולא תבוא לעולם לחיוב מצות הרי אף בטמטום הלב לא תהי' רשעה לפני המקום לעולם אין שום קפיידא בזה ואם השי"ת יעשה נס שתתרפא ותעשה פיקחת ודאי לא נטמטה לבה כי לא יעשה השי"ת נסים להרבות רשעים, ולכן הוא כדין מפורש בדברי מרן החת"ס להתיר.

מתי הסתייג החתם סופר מן ההיתר לפי פרשנותו של ר' משה פיינשטיין?

לדעתו, החת"ס הסתייג בשל החשש לטמטום הלב דווקא כאשר יש סיכוי לשיפור במצבו של השוטה ולהפיכתו לבן דעת, שכן אז יש חשש שלאחר ההתקדמות הוא יהיה פיקח רשע. אולם, אם אין סיכוי לשיפור במצב ולהפיכה לבן דעת אין סיבה להסתייג: אכילת המאכלות האסורים לא תהפוך את השוטה לרשע בפני המקום.

ר' אשר וייס חלק על הדברים (שם):

וכתב עוד לחדש מדנפשיה, דהא דנקט החת"ס דמוטב שיהא שוטה כל ימיו ולא יהא רשע שעה אחת לפני המקום לא איירי אלא בשוטה שאפשר שישתפה ויהא דינו כבר דעת, ולכך העלה דמוטב שיהא שוטה כל ימיו, אולם בשוטה שאינו עתיד ליכנס בכלל דעת ואין הכנסתו למוסד אלא בכדי לסעדו בחליו ולמעט ביסוריו כהאי גוונא מודה החת"ס שאין בו איסור דשוב לא יהא רשע באכילתו. ולענ"ד נראה דיותר מסתבר להקל כשיש סיכוי לרפא ילד זה ולהביאו לידי דעת, דהלא מצוה גמורה ועצומה היא לרפא את השוטה ולהביאו לידי דעת וק"ו בן בנו של ק"ו הוא מהשבת ממון דהוי מצות עשה, ועוד יש בזה מצות עשה דואהבת לרעך כמוך, וגם כלפי שמיא מצוה גמורה היא דהשוטה הלא הוא פטור מן המצוות ועל ידי ריפוי עבד ה' יהיה

ושומר מצוותיו, וא"כ איך תדחה מצוה עצומה זו משום סברת הלב במעלות החסידות שאין לו יסוד בהלכה, דהלא כל זמן ששוטה הוא אינו רשע לפני המקום אפילו שעה אחת.

מה מקשה ר' אשר וייס על דבריהם של החתם סופר ור' משה פיינשטיין?

להפך, אומר ר' אשר וייס, דווקא כאשר קיים סיכוי ששליחת הקטן למוסד תרפא אותו ותביא אותו לידי דעת, דווקא אז יש להקל יותר: כיצד נדחה מצוה כה גדולה ועצומה בשל עניין סגולי, 'סברת הלב במעלות החסידות שאין לו יסוד בהלכה'?